ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ GIUSEPPE TESAURO της 12ης Δεκεμβρίου 1989 *

Κύριε πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,

1. Με αγωγή που πρωτοκολλήθηκε στη γραμματεία του Δικαστηρίου στις 9 Οκτωβρίου 1987 ο Alfredo Grifoni, ιδιοκτήτης ομωνύμου επιχειρήσεως με έδρα το Ispra, ζήτησε από το Δικαστήριο να αναγνωρίσει την ευθύνη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (στο εξής: ΕΚΑΕ) για τη ζημία που υπέστη συνεπεία ατυχήματος του οποίου υπήρξε θύμα και, κατά συνέπεια, να υποχρεώσει την ΕΚΑΕ να αποκαταστήσει την εν λόγω ζημία.

2. Μολονότι το ιστορικό της αγωγής και οι ισχυρισμοί και τα επιχειρήματα των διαδίκων περιγράφονται πληρέστατα στην έκθεση για την επ' ακροατηρίου συζήτηση, θα υπενθυμίσω κατωτέρω με συντομία τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως.

3. Με έγγραφο της 21ης Μαΐου 1984, το Κοινό Κέντρο Ερευνας του Ispra (στο εξής: Κέντρο) αποδέχτηκε προσφορά που του είχε υποβάλει η επιχείρηση Grifoni για τη σύναψη συμφωνίας-πλαισίου που θα διείπε τις μελλοντικές τους σχέσεις, σχετικά με την εκτέλεση ορισμένων σιδηρουργικών εργασιών στον μετεωρολογικό σταθμό του Κέντρου. Το άρθρο 2 της εν λόγω συμφωνίας-πλαισίου περιέχει ρήτρα που περιορίζει τη διάρκεια της συμβάσεως σε ένα έτος από της ημερομηνίας της πρώτης παραγγελίας εκ μέρους του Κέντρου.

4. Στις 20 Οκτωβρίου 1985, ενώ δεν είχε ακόμη αρχίσει να ισχύει η σύμβαση, ο Grifoni, συνοδευόμενος από υπάλληλο του Κέντρου, τον Danielato, μετέβη στη στέγη του μετεωρολογικού σταθμού για να προβεί σε αυτοψία. Η πτώση του, κατά την επίσκεψή του αυτή, από ύψος 4,50 μέτρων περίπου του προκάλεσε σοβαρές σωματικές βλάβες. Συνεπεία του ατυχήματος αυτού και επειδή η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων απέρριψε τα αιτήματά του περί αποζημιώσεως, ο Grifoni άσκησε την παρούσα αγωγή.

5. Ο Grifoni στηρίζει την αγωγή του, καταρχάς, στην ενδοσυμβατική ευθύνη της ΕΚΑΕ και, επικουρικά, στην εξωσυμβατική της ευθύνη.

Η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου

6. Πριν εκφέρω γνώμη επί της ουσίας θεωρώ απαραίτητο να αναφερθώ με συντομία στο πρόβλημα της αρμοδιότητας του Δικαστηρίου, καίτοι είναι αληθές ότι η Επιτροπή δεν την αμφισβήτησε καθόλου.

7. Καθόσον η αγωγή του Grifoni στηρίζεται στην ενδοσυμβατική ευθύνη, η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου στηρίζεται στο άρθρο 153 της Συνθήκης ΕΚΑΕ και στο άρθρο 17 της συμφωνίας-πλαισίου, που παραπέμπει στο άρθρο 16 της συγγραφής υποχρεώσεων· πρόκειται, επομένως, για αρμοδιότητα που προκύπτει από ρήτρα διαιτησίας. Προς το παρόν δεν χρειάζεται να ασχοληθώ με το ζήτημα αν η ισχύς της ρήτρας αυτής πρέπει να κριθεί βάσει του

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ιταλική.

ιταλικού δικαίου που ορίζεται από τα συμβαλλόμενα μέρη ως το εφαρμοστέο δίκαιο και αν, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, πληροί τις τυπικές προϋποθέσεις που επιβάλλει στα μέρη το άρθρο 1341 του ιταλικού αστικού κώδικα για την πρόβλεψη ρήτρας διαιτησίας. Πρέπει όμως να αναφέρω ότι έχω σοβαρές αμφιβολίες σχετικά.

8. Ως προς την εξωσυμβατική ευθύνη της ΕΚΑΕ, η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου στηρίζεται στις συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 151 και 188, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚΑΕ. Η διατύπωση της τελευταίας αυτής διατάξεως δεν αφήνει περιθώρια για καμιά αμφιβολία. Το Δικαστήριο έχει αποκλειστική αρμοδιότητα τόσο στις περιπτώσεις στις οποίες τίθεται ζήτημα εξωσυμβατικής ευθύνης σε σχέση με *ατομικές ή κανονιστικές πράξεις* της Κοινότητας όσο και στην περίπτωση που η ζημία που υπέστησαν τα θύματα οφείλεται σε *υλική ενέργεια*[1] — πράξη ή παράλειψη — των οργάνων ή των υπαλλήλων της κατά την ενάσκηση των καθηκόντων τους. Ως παράδειγμα ζημίας που προκλήθηκε από αντικείμενα ή υλικά φυλασσόμενα ή χρησιμοποιούμενα από τις Κοινότητες για την εκπλήρωση των σκοπών τους, δυνάμενη να θεμελιώσει την εξωσυμβατική τους ευθύνη, θα μπορούσε να αναφερθεί η ζημία που είναι δυνατόν να προκαλέσει η χρήση πυρηνικών ουσιών[2].

Ένα άλλο παράδειγμα εξωσυμβατικής ευθύνης που προκύπτει, αυτή τη φορά, από *παράλειψη* της Επιτροπής, ανευρίσκεται στην απόφαση της 7ης Νοεμβρίου 1985, Adams (145/83, Συλλογή 1985, σ. 3539). Στην απόφαση αυτή τονίζεται σαφώς, στη σκέψη 44, ότι « παραλείποντας να επιδείξει κάθε επιμέλεια για να διαβιβάσει στον ενάγοντα τις πληροφορίες που είχε στη διάθεσή της..., η Επιτροπή υπέχει ευθύνη έναντι του ενάγοντος για την εν λόγω ζημία ».

Όσον αφορά, εξάλλου, τον σύνδεσμο μεταξύ του καθοριστικού για τη θεμελίωση της ευθύνης πραγματικού περιστατικού και την άσκηση των καθηκόντων των οργάνων ή των υπαλλήλων τους, η ύπαρξή του είναι υπεράνω αμφιβολίας. Πρώτον, θεωρώ ότι μεταξύ των αρμοδιοτήτων και των καθηκόντων ενός οργάνου περιλαμβάνεται επίσης η μέριμνα για την υγιεινή και την ασφάλεια των χώρων που προορίζονται για τη λειτουργία του. Κατά τα λοιπά, προκειμένου να εξαλειφθεί κάθε σχετική αμφιβολία, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ένας υπάλληλος του οργάνου, και ειδικότερα ο γενικός του διευθυντής, είχε ρητή υποχρέωση να λαμβάνει « *εν ονόματι της Επιτροπής*, όλα τα αναγκαία μέτρα για την ασφάλεια των προσώπων και των εγκαταστάσεων για τα οποία είναι υπεύθυνος » (απόφαση 71/57/Ευρατόμ της Επιτροπής, της 13ης Ιανουαρίου 1971, JO L 16 της 20.1.1971, σ. 14· βλ. τη δικογραφία).

Πρέπει να προσθέσω ακόμη, προς επιβεβαίωση των προεκτεθέντων, ότι η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου βάσει του άρθρου 188 της Συνθήκης συνδυάζεται με την αναρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων, αφού η ΕΚΑΕ απολαύει ετεροδικίας στον τομέα του αστικού δικαίου, ακριβώς επειδή πρόκειται για ζήτημα που ανέκυψε στο πλαίσιο της ασκήσεως αρμοδιοτήτων εκ μέρους του οργανισμού αυτού.

Η ενδοσυμβατική ευθύνη

9. Το περιστατικό έλαβε χώρα, όπως προαναφέρθηκε, ενώ η σύμβαση δεν είχε ακόμη αρχίσει να ισχύει. Επομένως, αποκλείεται η ύπαρξη ενδοσυμβατικής ευθύνης.

1 — Βλ. απόφαση της 12ης Ιουλίου 1969, Sayag, 9/69, Racc. 1969, σ. 329.

2 — Βλ. σχετικά G. Venturini: *La responsabilità extracontrattuale delle Comunità europee*, εκδόσεις Giuffrè, Μιλάνο 1980, σ. 97.

10. Απομένει, επομένως, να προσδιοριστεί αν στο ιταλικό δίκαιο, που έχει εφαρμογή δυνάμει της συμφωνίας-πλαισίου, και ιδίως στο άρθρο 1337 του ιταλικού αστικού κώδικα μπορούν να ανευρεθούν τα στοιχεία εκείνα που είναι απαραίτητα για τη θεμελίωση ενός είδους « προσυμβατικής » ευθύνης ή ευθύνης λόγω « culpa in contrahendo ».

Χωρίς να χρειάζεται να διατυπώσω άποψη επί της ουσίας των διαφόρων απόψεων που διατυπώνονται στο πλαίσιο της ιταλικής νομολογίας και επιστήμης ως προς τη φύση μιας τέτοιας ευθύνης, δηλαδή ως προς το αν πρόκειται για ενδοσυμβατική ή για εξωσυμβατική ευθύνη (βλ. ως αντιπροσωπευτικό παράδειγμα, το « Commentario breve al codice civile », Cian κατά Trabucchi, CEDAM 1988, σ. 974), αρκεί να επισημάνω ότι δεν συντρέχουν εν προκειμένω οι προϋποθέσεις που δικαιολογούν τη θεμελίωση μιας τέτοιας ευθύνης. Το άρθρο 1337 ορίζει ότι « κατά τις διαπραγματεύσεις και την κατάρτιση της συμβάσεως τα μέρη υποχρεούνται να ενεργούν καλόπιστα ». Είναι εξαρχής προφανές ότι εν προκειμένω τα μέρη είχαν ήδη υπερβεί τη φάση των διαπραγματεύσεων και της καταρτίσεως της συμβάσεως. Συνεπώς, δεν συντρέχει παράβαση προσυμβατικών υποχρεώσεων, η ύπαρξη των οποίων αναγνωρίστηκε από την ιταλική νομολογία και επιστήμη: ούτε της υποχρεώσεως παροχής πληροφοριών περί των στοιχείων που είναι αναγκαία για τη διαμόρφωση ακριβούς γνώμης περί της συμβάσεως ούτε της υποχρεώσεως τηρήσεως του απορρήτου.

Εξάλλου, ακόμη και στο πλαίσιο της γενικής θεωρίας του δικαίου γίνεται δεκτό ότι η έννοια της προσυμβατικής ευθύνης δεν μπορεί να μην έχει κάποια λειτουργική σχέση με το περιεχόμενο της μελλοντικής συμβάσεως και ότι βάσει του συνδέσμου αυτού πρέπει να εκτιμηθούν οι παραδοσιακές υποχρεώσεις που απορρέουν από την καλή πίστη: μεταξύ άλλων κλασικών παραδειγμάτων μπορώ να αναφέρω το παράδειγμα του πωλητού ο οποίος, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, μειώνει αισθητά την αξία του πράγματος ή το παράδειγμα της εντελώς αδικαιολογήτου διακοπής των ίδιων των διαπραγματεύσεων. Αντίθετα, εν προκειμένω, ο σύνδεσμος μεταξύ της συμβάσεως και του επίμαχου περιστατικού είναι απλώς χρονολογικός, καθόσον το περιστατικό αυτό συνέβη σε χρόνο προγενέστερο της ενάρξεως εφαρμογής της συμβάσεως.

11. Από τις σκέψεις που ανέπτυξα μέχρι τώρα συνάγεται ότι στην παρούσα υπόθεση δεν πρόκειται ούτε για περίπτωση ενδοσυμβατικής ούτε για περίπτωση προσυμβατικής ευθύνης.

Η εξωσυμβατική ευθύνη

12. Όπως προκύπτει από την πρόσφατη απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 1989, Briantex (353/88, Συλλογή 1989, σ. 3623), « κατά παγία νομολογία του Δικαστηρίου η θεμελίωση της εξωσυμβατικής ευθύνης της Κοινότητας και του δικαιώματος αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε προϋποθέτουν την ύπαρξη άδικης πράξεως των κοινοτικών οργάνων, πραγματικής ζημίας και αιτιώδους συναφείας μεταξύ αυτών των δύο ».

Πρέπει επομένως να προσδιοριστεί αν οι τρεις αυτές προϋποθέσεις συντρέχουν εν προκειμένω.

13. Κατά τον Grifoni η παράνομη πράξη που προσάπτεται στην Επιτροπή της ΕΚΑΕ συνίσταται, πρώτον, στην παράβαση σειράς διατάξεων περί της ιταλικής νομοθεσίας εργατικών ατυχημάτων [ιδίως του άρθρου 10 του διατάγματος 164 του Προέδρου της Δημοκρατίας, της 7ης Ιανουαρίου 1956, περί των κανόνων προλήψεως των εργατικών ατυχημάτων στις οικοδομές (GURI 78 της 31.3.1956), και των άρθρων 26 και 27 του διατάγματος 547 του Προέδρου της Δημοκρατίας, της 27ης Απριλίου 1955, περί των κανόνων προλήψεως των εργατικών ατυχημάτων (GURI 158 της 12.7.1956)]. Η εφαρμογή των διατάξεων αυτών της ιταλικής νομοθεσίας επί του

Κέντρου προβλέπεται ρητώς από το άρθρο 31 του παραρτήματος ΣΤ της συμφωνίας της 2ας Ιουλίου 1959 μεταξύ Ιταλίας και ΕΚΑΕ.

Δεύτερον, η ύπαρξη παρανόμου πράξεως προκύπτει επίσης από την παράβαση του άρθρου 10, παράγραφος 3, της ανωτέρω αποφάσεως 71/57 της Επιτροπής, της 13ης Ιανουαρίου 1971, περί επαναδιοργανώσεως του Κέντρου Έρευνας (JO L 16, σ. 14), που υποχρεώνει τον γενικό διευθυντή να λαμβάνει « εν ονόματι της Επιτροπής όλα τα αναγκαία μέτρα για την ασφάλεια των προσώπων και των εγκαταστάσεων για τα οποία είναι υπεύθυνος ».

Εξάλλου, συντρέχει παράβαση των διατάξεων διαφόρων συμβάσεων και συστάσεων της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας (ΔΟΕ), που αποτελούν επίσης γενικές αρχές κοινές στις έννομες τάξεις των κρατών μελών.

14. Η Επιτροπή αντικρούει κατ' ουσία την επιχειρηματολογία αυτή, αρνούμενη εξαρχής την ύπαρξη εξωσυμβατικής ευθύνης και υπάγοντας τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως στην κατηγορία της ενδοσυμβατικής ευθύνης, για την οποία σπεύδει να προσθέσει ότι δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις θεμελιώσεώς της εν προκειμένω. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ο εκπρόσωπος της Επιτροπής υπήρξε ιδιαίτερα σαφής επί δύο σημείων που δημιούργησαν αμφιβολίες κατά την έγγραφη διαδικασία, τονίζοντας ότι

— ο Grifoni ενεργούσε *στο πλαίσιο συμφωνίας-πλαισίου* την οποία είχε αποδεχθεί και δυνάμει της οποίας είχε αναλάβει πλήρως την ευθύνη ως προς τα μέτρα ασφαλείας·

— για την πτώση του από τη στέγη λόγω απροσεξίας του δεν μπορούν να αποδοθούν ευθύνες στην Επιτροπή.

Η Επιτροπή υποστήριξε, δηλαδή, ενώπιον του Δικαστηρίου ότι, κατά τη γνώμη της, αυτό που συνέβη πρέπει να χαρακτηρισθεί ως « επιχειρηματικός κίνδυνος » που μπορούσε να προβλεφθεί και να αποφευχθεί με την καταβολή της ελάχιστης συνήθους επιμέλειας.

15. Πρέπει να τονίσω ευθύς εξαρχής ότι θεωρώ την επιχειρηματολογία της εναγομένης περιοριστική και, εν πάση περιπτώσει, επικεντρωμένη μόνο στην ενδοσυμβατική ευθύνη, την οποία απέκλεισα. Η παραπομπή στο άρθρο 8 της συμφωνίας-πλαισίου δεν είναι εύστοχη για τον απλό, αλλά επαρκή, λόγο ότι δεν είχε αρχίσει να ισχύει ακόμη η εν λόγω συμφωνία κατά τον χρόνο επελεύσεως του επίμαχου περιστατικού. Στο ίδιο συμπέρασμα θα κατέληγα ακόμη και αν παρέβλεπα, ακόμη μία φορά, τις σοβαρότατες αμφιβολίες που διατηρώ, υπό το πρίσμα του ιταλικού δικαίου ως προς το κύρος του εν λόγω άρθρου 8, το οποίο, επειδή προβλέπει περιορισμό της ευθύνης και της δυνατότητας προβολής ενστάσεων, θα έπρεπε, επί ποινή ακυρότητας, να αποτελέσει αντικείμενο ειδικής εγκρίσεως, σύμφωνα προς το άρθρο 1341 του ιταλικού αστικού κώδικα.

Η Επιτροπή δεν επικαλέστηκε, αντίθετα, κανένα επιχείρημα κατά της θεμελιώσεως εξωσυμβατικής ευθύνης· αρκέστηκε να αναγνωρίσει ότι επρόκειτο για « αντικειμενική » ευθύνη, υπό την έννοια της ευθύνης άνευ πταίσματος.

16. Πρέπει, κατά συνέπεια, να εξεταστεί πρώτα το ζήτημα των κριτηρίων που πρέπει να ληφθούν υπόψη προκειμένου να εκτιμηθεί ο παράνομος ή μη χαρακτήρας της συμπεριφοράς που φέρεται ως γενεσιουργός εξωσυμβατικής ευθύνης.

17. Η παραπομπή του άρθρου 188 της Συνθήκης ΕΚΑΕ στις « γενικές αρχές του δικαίου που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών » θα μπορούσε, εκ πρώτης όψεως, να

δημιουργήσει αμφιβολίες ως προς τη δυνατότητα εφαρμογής *αποκλειστικώς* των διατάξεων μιας μόνο εθνικής εννόμου τάξεως, μολονότι φρονώ ότι — ανεξαρτήτως της αναγκαιότητας εξετάσεως της περιπτώσεως της ευθύνης και των συνεπειών της υπό το πρίσμα των κοινών στα κράτη μέλη γενικών αρχών, οι οποίες άλλωστε έχουν ήδη υπογραμμιστεί στο πλαίσιο μιας σημαντικής νομολογίας — τουλάχιστον μία από τις προϋποθέσεις της ευθύνης, δηλαδή η παράνομη πράξη, πρέπει να εξετάζεται *πρώτα* υπό το πρίσμα των κανόνων της εφαρμοστέας εννόμου τάξεως, η οποία φέρεται ότι παραβιάστηκε.

Η ανωτέρω παρατήρηση ισχύει κατά μείζονα λόγο σε μια περίπτωση όπως η παρούσα, επειδή, πρώτον, θα ήταν παράλογο το πρόσωπο που υπέστη το ατύχημα να απολαύει, σε περίπτωση που το δικαιούται, προστασίας κατώτερης εκείνης που προβλέπεται κανονικά από την έννομη τάξη του κράτους μέλους στο οποίο συνέβη το περιστατικό· δεύτερον, η ετεροδικία στον τομέα του αστικού δικαίου, όπως υφίσταται εν προκειμένω, σε συνδυασμό με την αρμοδιότητα του Δικαστηρίου δυνάμει του άρθρου 188 της Συνθήκης ΕΚΑΕ, δεν πρέπει να καταλήγει σε αισθητή εξασθένιση της προστασίας.

Στην ιταλική έννομη τάξη, εκτός από μια γενικότατη διάταξη περί εξωσυμβατικής ευθύνης, που στηρίζεται κατά το μάλλον ή ήττον στην αρχή του neminem laedere (άρθρο 2043 του αστικού κώδικα), τουλάχιστον δύο άλλες διατάξεις του ιταλικού αστικού κώδικα (που εφαρμόζονται όλες στη δημόσια διοίκηση) είναι κρίσιμες εν προκειμένω, συγκεκριμένα:

το άρθρο 2051, κατά το οποίο:

« Ο καθένας ευθύνεται για τη ζημία που προκαλείται από πράγματα που έχει στη φύλαξή του, εκτός αν αποδείξει ότι επρόκειτο για τυχηρό »·

το άρθρο 2087, κατά το οποίο:

« Ο επιχειρηματίας υποχρεούται να λαμβάνει στην επιχείρησή του τα μέτρα, τα οποία, ενόψει της ιδιαιτερότητας της εργασίας, της πείρας και της τεχνικής, είναι αναγκαία για την προστασία της σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας των εργαζομένων. »

18. Αυτό είναι το γενικό κανονιστικό πλαίσιο· τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά, έχουν ως εξής:

— ο Grifoni δεν ήταν μισθωτός εργαζόμενος του Κέντρου και δεν συνδεόταν (ακόμη) προς το Κέντρο με σύμβαση αναθέσεως έργου· ήταν απλώς τρίτος·

— δεν αμφισβητείται ότι ο Grifoni είχε « κληθεί » από τους υπευθύνους του Κέντρου, προκειμένου να προβεί σε μετρήσεις επί του « δώματος » διά του οποίου είναι δυνατή η πρόσβαση στις μετεωρολογικές συσκευές που είναι τοποθετημένες στη στέγη, δηλαδή σε χώρο που δεν γνώριζε·

— δεν αμφισβητείται ότι οι υπεύθυνοι του Κέντρου είχαν υπό τη φύλαξή τους το κλειδί της θύρας που οδηγούσε στο « δώμα », η οποία ήταν κανονικά κλειδωμένη, και ότι εν προκειμένω ένας απ' αυτούς, ο Danielato, συνόδευσε τον Grifoni για να του ανοίξει τη θύρα, προκειμένου ο τελευταίος να εξέλθει στο δώμα.

19. Από τα περιστατικά αυτά, όπως προκύπτουν κατά τρόπο αναμφισβήτητο από τη δικογραφία και όπως εκτέθηκαν κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, θεωρώ ότι μπορεί, καταρχάς, να εφαρμοστεί τόσο το άρθρο 2043 του ιταλικού αστικού κώδικα που καθιερώνει την αρχή του alterum non laedere όσο και το άρθρο 2051 που, συγκεκριμενοποιώντας την εν

λόγω αρχή, προβλέπει τη γέννηση ευθύνης για ζημίες που προκλήθηκαν από φυλαττόμενο πράγμα, βάσει του τεκμηρίου ότι επί του πράγματος αυτού ασκείται πραγματικός έλεγχος.

20. Στην πρώτη περίπτωση, η ευθύνη στηρίζεται στην έννοια του πταίσματος και το θύμα φέρει το βάρος της αποδείξεως· στη δεύτερη περίπτωση, η ευθύνη του φύλακα στηρίζεται, αντίθετα, σε τεκμήριο πταίσματος που συνεπάγεται την ανατροπή του βάρους της αποδείξεως (res ipsa loquitur). Εν πάση περιπτώσει, η διαφορά αυτή δεν ασκεί επιρροή εν προκειμένω, αφού είναι προφανές ότι το Κέντρο διέπραξε πταίσμα καθόσον δεν έλαβε καμιά προφύλαξη ούτε για τον υπάλληλό του Danielato ούτε για τον Grifoni, η οποία θα μπορούσε να αποτρέψει το συμβάν.

21. Όσον αφορά την περίπτωση συντρέχοντος πταίσματος του Grifoni, πρόκειται για ένα ενδεχόμενο που δεν προκύπτει από κανένα στοιχείο της δικογραφίας, η δε Επιτροπή ούτε απέδειξε ούτε ζήτησε να αποδειχθεί η ύπαρξή του, μολονότι αυτή βαρυνόταν με το σχετικό βάρος αποδείξεως.

22. Μπορώ να προσθέσω επίσης ότι, εκτός από τους γενικούς κανόνες περί αστικής ευθύνης, η ιταλική έννομη τάξη προβλέπει, όπως και οι περισσότερες έννομες τάξεις, ειδικό καθεστώς προλήψεως των εργατικών ατυχημάτων. Το γεγονός ότι πρόκειται, στην παρούσα περίπτωση, για εργατικό ατύχημα δεν μπορεί ευλόγως να αμφισβητηθεί, ενόψει ιδίως της καλώς παγιωμένης νομολογίας. Η έννοια του εργατικού ατυχήματος περιλαμβάνει κάθε ατύχημα οφειλόμενο σε βίαιη αιτία *επ' ευκαιρία της εργασίας* που είχε ως συνέπεια τη μόνιμη, ολική ή μερική, ανικανότητα προς εργασία ή την ολική και προσωρινή ανικανότητα συνεπαγόμενη την αδυναμία εργασίας. Γίνεται εξάλλου παγίως δεκτό ότι η έννοια «επ' ευκαιρία της εργασίας» ταυτίζεται με τον σκοπό της εργασίας, υπό την έννοια ότι συντρέχει κάθε φορά που πρόκειται για τα συμφέροντα του εργοδότη, της παραγωγής ή για πραγματικό περιστατικό που αφορά τη σχέση εργασίας. Παρά τη διστακτική απόπειρα της Επιτροπής, κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, να αρνηθεί την ύπαρξη εργατικού ατυχήματος, είναι προφανές ότι η παρουσία του Grifoni στο «δώμα» του Κέντρου απέβλεπε στην εργασία και όχι σε απλή φιλοφρόνηση.

23. Εκτός από τον προεκτεθέντα γενικό κανόνα του άρθρου 2087 του ιταλικού αστικού κώδικα που θέτει την αρχή στον τομέα της προλήψεως των ατυχημάτων και εφαρμόζεται τόσο στους ιδιώτες επιχειρηματίες όσο και στους δημόσιους οργανισμούς, πρέπει να ληφθούν ιδίως υπόψη, ως προς το ζήτημα που ενδιαφέρει εν προκειμένω, η κανονιστική ρύθμιση περί προλήψεως των εργατικών ατυχημάτων (προεδρικό διάταγμα 547/55) και η κανονιστική ρύθμιση περί προλήψεως των ατυχημάτων στις οικοδομικές εργασίες (προεδρικό διάταγμα 164/56), των οποίων τα άρθρα 26, 27 και 10, αντίστοιχα, επικαλέστηκε ο Grifoni, όπως προαναφέρθηκε.

Ωστόσο, εκφράστηκαν αμφιβολίες ως προς την — υποστηριζόμενη από τον Grifoni αλλά αμφισβητούμενη από την Επιτροπή — δυνατότητα εφαρμογής των ειδικών αυτών διατάξεων εν προκειμένω.

24. Το Κέντρο υπαγόταν καταρχήν στις προαναφερθείσες διατάξεις καθώς και στις ιταλικές διατάξεις περί αστικής ευθύνης. Οι διατάξεις περί προλήψεως των εργατικών ατυχημάτων στην Ιταλία είναι αναγκαστικής, κατά κάποιο τρόπο, εφαρμογής, επειδή εξυπηρετούν προφανείς κοινωνικές σκοπιμότητες και δεν επιτρέπουν παρεκκλίσεις· το γεγονός ότι η ΕΚΑΕ απολαύει ορισμένων προνομίων και ασυλιών στο κράτος της έδρας δεν την απαλλάσσει από

την υποχρέωση τηρήσεως των ιταλικών νόμων: πράγματι, ετεροδικία, τόσο στο πεδίο του αστικού, όσο και στο πεδίο του ποινικού δικαίου, δεν σημαίνει, ασφαλώς, απαλλαγή από την υποχρέωση εφαρμογής του νόμου. Δεύτερον, και προς εξάλειψη κάθε αμφιβολίας, μπορώ να επικαλεστώ εν προκειμένω συγκεκριμένη διάταξη της συμφωνίας μεταξύ της Ιταλίας και της ΕΚΑΕ για την ίδρυση του Κέντρου, δηλαδή το άρθρο 31 του παραρτήματος ΣΤ, που επιβάλλει στην Επιτροπή την υποχρέωση να εφαρμόζει, « υπό την αποκλειστική της ευθύνη, τις διατάξεις του ιταλικού δικαίου περί υγιεινής και ασφάλειας στους χώρους της εργασίας ».

Ειδικότερα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το Κέντρο υπείχε τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το προεδρικό διάταγμα 547/65 περί προλήψεως των εργατικών ατυχημάτων γενικώς. Η κανονιστική αυτή πράξη εφαρμόζεται (άρθρο 1) « σε όλες τις εργασίες στις οποίες απασχολούνται μισθωτοί εργαζόμενοι », καθώς και στο δημόσιο και σε όλους τους δημόσιους οργανισμούς. Το άρθρο 4 του διατάγματος επιβάλλει στους εργοδότες, διευθύνοντες και υπευθύνους την υποχρέωση να « εφαρμόζουν τα μέτρα ασφαλείας που προβλέπονται στο παρόν διάταγμα ».

Το άρθρο 27 ορίζει ότι « στα ικριώματα, τις ζεύξεις, τις εξέδρες και τους υπερυψωμένους χώρους εργασίας και διελεύσεως πρέπει να τοποθετούνται στηθαία ». Η διάταξη αυτή κρίθηκε εφαρμοστέα όχι μόνο στις οικοδομικές εργασίες, αλλά και σε όλες τις εργασίες που πραγματοποιούνται σε ύψος ανώτερο του 1,50 μέτρου, ακόμη και όταν πρόκειται για *ευκαιριακές εργασίες* (Corte di Cassazione, 29 Οκτωβρίου 1984, *Riv. pen.* 1985, σ. 922).

Στην ανωτέρω ρύθμιση πρέπει να προστεθεί η ειδικότερη νομοθεσία περί προλήψεως των ατυχημάτων στις οικοδομές (προεδρικό διάταγμα 164/56) που εκδόθηκε βάσει του προτύπου της αντίστοιχης συμβάσεως 62 της ΔΟΕ. Η νομοθεσία αυτή εφαρμόζεται (άρθρο 1) στις δραστηριότητες « που αφορούν την εκτέλεση εργασιών κατασκευής, συντηρήσεως, επισκευής και κατεδαφίσεως μονίμων κτισμάτων »· το άρθρο 10 ορίζει ότι « για τις εργασίες κοντά σε πρόστεγα και γείσα, σε στέγες και παρόμοιους χώρους ενέχοντες κινδύνους πτώσεως οι εργάτες πρέπει να χρησιμοποιούν τις κατάλληλες ζώνες ασφαλείας ». Το Corte di Cassazione επιβεβαίωσε εξάλλου επανειλημμένα ότι η υποχρέωση που προβλέπει το εν λόγω άρθρο 10 επιβάλλεται « κατά τρόπο δεσμευτικό, χωρίς καμία δυνατότητα παρεκκλίσεως ή εναλλακτικής λύσεως, επί όλων των εργασιών οι οποίες ενέχουν κινδύνους πτώσεως χωρίς να είναι δυνατή η εγκατάσταση προστατευτικών ικριωμάτων ή στηθαίων » (Corte di Cassazione, 29 Μαρτίου 1984, *Riv. pen.* 1985, σ. 606).

25. Πρέπει γενικότερα να τονιστεί ότι ως προς την εφαρμογή της νομοθεσίας περί προλήψεως των ατυχημάτων η νομολογία — τόσο των δικαστηρίων της ουσίας όσο και του αναιρετικού δικαστηρίου — έχει αντλήσει όλα τα επιβεβλημένα συμπεράσματα από τη θεμελιώδη συνταγματική διάταξη (άρθρο 32) που προστατεύει το απόλυτο ατομικό δικαίωμα, και το αντίστοιχο συμφέρον του κοινωνικού συνόλου, στη σωματική ακεραιότητα, χαρακτηρίζοντάς το ως « μη δυνάμενο να αποτελέσει αντικείμενο διαθέσεως ή εξαιρέσεως ». Υπό το πρίσμα αυτό η νομολογία επιβεβαίωσε, καταρχάς, ότι « ως τόπος εργασίας νοείται όχι μόνο ο προκαθορισμένος τόπος όπου ο εργαζόμενος ασκεί συνήθως τα καθήκοντα που του έχουν ανατεθεί, αλλ' επίσης και οι άλλοι τόποι στους οποίους μπορεί να μεταβεί ο εργαζόμενος, έστω και εξαιρετικά, για να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που είναι σύμφυτες προς την εργασία του » (Corte di Cassazione, 11 Οκτωβρίου 1979, *Riv. pen.* 1980, σ. 584).

Θα παρατηρήσω επίσης ότι το Corte di Cassazione υπογράμμισε επανειλημμένα την αρχή ότι « οι διατάξεις περί προλήψεως των εργατικών ατυχημάτων αποβλέπουν στην εξάλειψη όχι μόνο των κινδύνων που είναι σύμφυτοι προς την άσκηση ορισμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων, αλλ' επίσης, και προπαντός, εκείνων που απορρέουν από την ενδεχόμενη ανικανότητα, αμέλεια ή απροσεξία των απασχολουμένων εργαζομένων, των οποίων η σωματική ακεραιότητα πρέπει να προστατεύεται πάντοτε, έστω και παρά τη βούλησή τους » (Corte di Cassazione, 5 Δεκεμβρίου 1977, *Rivista diritto lavoro* 1978, II, σ. 499· στην ίδια κατεύθυνση, Corte di Cassazione, 24 Ιουνίου 1980, *Riv. pen.* 1981, σ. 103).

Εξάλλου, με καλώς παγιωμένη και ρητή νομολογία του, το Corte di Cassazione επεξέτεινε δυνητικά την προστασία των ανωτέρω διατάξεων στους μη μισθωτούς εργαζομένους, ακόμη και στους απλούς τρίτους, που « μπορούν ενδεχομένως να διατρέξουν κίνδυνο τον οποίο σκοπεί να αποτρέψει ο νόμος επιβάλλοντας ορισμένες προφυλάξεις » (βλ. Corte di Cassazione, 20 Δεκεμβρίου 1971, *Cass. pen. Mass.* 1973, σ. 185· Corte di Cassazione, 22 Νοεμβρίου 1979, *Riv. pen.* 1980, σ. 584· και Corte di Cassazione, 15 Οκτωβρίου 1984, *Riv. pen.* 1985, σ. 606).

26. Βάσει των προεκτεθέντων πραγματικών περιστατικών θεωρώ ότι η παρούσα περίπτωση δεν μπορεί να εκτιμηθεί ορθώς αν δεν ληφθεί υπόψη η νομική γνωμοδότηση που συνέταξαν σχετικώς οι εμπειρογνώμονες της τοπικής υγειονομικής μονάδας αριθ. 5 (γνωμοδότηση συνημμένη στην αγωγή του Grifoni), η οποία αποτελεί τον δημόσιο οργανισμό που είναι αρμόδιος για τον έλεγχο της τηρήσεως των κανόνων περί προλήψεως των ατυχημάτων, βάσει του νόμου 833 της 23ης Δεκεμβρίου 1978 περί ιδρύσεως της εθνικής υγειονομικής υπηρεσίας [3].

3 — Τακτικό συμπλήρωμα της GURI 360 της 28.12.1978, ιδίως άρθρο 21.

Από τη γνωμοδότηση αυτή προκύπτει σαφώς ότι το Κέντρο παρέβη τους ανωτέρω κανόνες, επειδή δεν έλαβε κανένα μέτρο προλήψεως, ούτε υπό μορφή μονίμων στηθαίων ούτε υπό μορφή προσωρινών ικριωμάτων ή ζωνών ασφαλείας (και μάλιστα τόσο ως προς τον Grifoni όσο και ως προς τον Danielato, υπάλληλο του Κέντρου).

Δεν χρειάζεται να υπογραμμιστεί ότι, κατά την ίδια γνωμοδότηση, οι υπεύθυνοι του Κέντρου δεν αμφισβήτησαν το βάσιμο των παρατηρήσεων των εμπειρογνωμόνων της τοπικής υγειονομικής μονάδας, περιορίστηκαν δε να υποστηρίξουν ότι το Κέντρο δεν υπάγεται στην ιταλική νομοθεσία, επικαλούμενοι, εξάλλου, τη διεθνή συμφωνία, η οποία, όπως προαναφέρθηκε, καθιερώνει ρητά την υποχρέωση του Κέντρου να τηρεί τη σχετική εθνική νομοθεσία.

27. Από το σύνολο όσων ανέφερα μέχρι τώρα και ανεξάρτητα από την εφαρμογή εν προκειμένω της ειδικής ιταλικής νομοθεσίας προς θεμελίωση της εξωσυμβατικής ευθύνης της ΕΚΑΕ βάσει του άρθρου 188 της Συνθήκης, συνάγεται κατά τρόπο επαρκώς σαφή ότι το Κέντρο παρέβη τις αναμφισβήτητες υποχρεώσεις επιμέλειας και προλήψεως τις οποίες ήταν υποχρεωμένο να τηρήσει λόγω του κινδύνου πτώσεως από τη στέγη-δώμα.

Είναι, κατά τη γνώμη μου, αναμφισβήτητο ότι υποχρέωση επιμέλειας και προλήψεως υφίσταται κάθε φορά που παρουσιάζεται κίνδυνος πτώσεως από υπερυψωμένο σημείο και ότι, συγκεκριμένα, η υποχρέωση αυτή σημαίνει την υποχρέωση εξοπλισμού, κατά περίπτωση, των προσώπων που εκτίθενται έστω και ευκαιριακά στον κίνδυνο, με τα κατάλληλα προληπτικά μέσα. Ας μου επιτραπεί να παρατηρήσω — έστω και παρεμπιπτόντως — ότι τα δώματα

που επιστεγάζουν όλα τα κτίρια των κοινοτικών οργάνων στο Λουξεμβούργο έχουν — στον βαθμό που μπόρεσα να το διαπιστώσω — στηθαία ή, τουλάχιστον, κάποιου άλλου είδους προστασία στις άκρες των κτιρίων.

28. Το Κέντρο υπείχε την εν λόγω υποχρέωση, καθόσον αυτό είχε την εξουσία και τον έλεγχο επί του ακινήτου στο σύνολό του. Επομένως, ως οργανισμός στον οποίο εργάζονται μισθωτοί, το Κέντρο βαρυνόταν με τις ιδιαίτερες υποχρεώσεις του επιχειρηματία, όπως αυτές προβλέπονται στο άρθρο 2087 του ιταλικού αστικού κώδικα και των οποίων το ακριβές περιεχόμενο ανευρίσκεται στην ειδική νομοθεσία περί προλήψεως ατυχημάτων. Επομένως, το Κέντρο υπείχε υποχρέωση προλήψεως των εργατικών ατυχημάτων, ανεξάρτητα από το ατύχημα που υπέστη ο Grifoni (και πρέπει να υπομνησθεί ότι και ο ίδιος ο Danielato, υπάλληλος του Κέντρου ήταν εκτεθειμένος στον ίδιο κίνδυνο)· επομένως, η κρισιμότητα και η ίδια η ύπαρξη των υποχρεώσεων αυτών δεν μπορούν να εξαρτώνται από την παρουσία ή την απουσία του Grifoni ούτε από τη φύση των σχέσεων μεταξύ Grifoni και Κέντρου.

Η άποψη ότι το Κέντρο δεν υπείχε υποχρέωση προλήψεως για τον μόνο λόγο ότι ο Grifoni δεν ήταν υπάλληλος του Κέντρου πρέπει, επομένως, να απορριφθεί οπωσδήποτε. Πράγματι, καθίσταται αμέσως σαφές ότι η άποψη αυτή στερείται ερείσματος από δύο εξίσου σημαντικές απόψεις. Πρώτον, όπως προαναφέρθηκε ήδη, οι ειδικές υποχρεώσεις προλήψεως αποβλέπουν στην προστασία όχι μόνο των μισθωτών εργαζομένων, αλλ' επίσης και των τρίτων που εκτίθενται ευκαιριακά, στον κίνδυνο. Δεύτερον, το Κέντρο, ως «φύλακας» της στέγης, υπό την προαναφερθείσα έννοια του ασκούντος τον αποκλειστικό έλεγχο, ευθύνεται για τη ζημία που προκλήθηκε σε τρίτους, δυνάμει, και χάριν των σκοπών, της γενικής αρχής που περιέχεται στο άρθρο 2051 του ιταλικού αστικού κώδικα. Δεν χρειάζεται να γίνει επίκληση του «κινδύνου επιχειρήσεως» στον οποίο εξετέθη ενδεχομένως ο Grifoni, ως ανεξάρτητος εργαζόμενος, ή, κατά την άποψη της Επιτροπής, ως (μελλοντικός) ανάδοχος. Πράγματι, το μόνο ζήτημα που θα μπορούσε να εξεταστεί σχετικά είναι το αν ο έλεγχος της «στέγης-δώματος» είχε μεταβιβαστεί από το Κέντρο στον Grifoni, πράγμα που συμβαίνει όταν ο αναθέτων «αναθέτει τις εργασίες» στον ανάδοχο και του μεταβιβάζει, κατά συνέπεια, όλο τον έλεγχο και την ευθύνη του πράγματος το οποίο αφορούν τα έργα για τα οποία έγινε η ανάθεση. Πρέπει σχετικά να υπομνηστεί, πρώτον ότι, κατά την ιταλική νομολογία, πρέπει να ελέγχεται κατά περίπτωση αν η αρμοδιότητα οργανώσεως της εργασίας χορηγείται στο σύνολό της στον ανάδοχο ή αν, αντιθέτως, ο εργοδότης διατηρεί δυνατότητα ελέγχου της εκτελέσεως των έργων· μόνο στην πρώτη περίπτωση βαρύνεται αποκλειστικά ο ανάδοχος με την ευθύνη για ενδεχόμενα ατυχήματα («όταν ο ανάδοχος δεν εργάζεται σε κατάσταση απόλυτης αυτονομίας, γεννάται ευθύνη και του αναθέτοντος που ασχολείται με την εκτέλεση των έργων, σε περίπτωση μη λήψεως μέτρων προλήψεως των εργατικών ατυχημάτων, και έχει και αυτός την υποχρέωση, σε μια τέτοια περίπτωση, να ελέγχει την ασφάλεια της εργασίας στο πλαίσιο των έργων που αποτέλεσαν αντικείμενο αναθέσεως»: Corte di Cassazione, Τμήμα III, 27 Νοεμβρίου 1985, αριθ. 11513).

Δεύτερον, το πρόβλημα δεν ανακύπτει εν προκειμένω ούτε από τυπικής ούτε από ουσιαστικής πλευράς. Δεν τίθεται από τυπικής πλευράς, επειδή κατά τον χρόνο επελεύσεως των πραγματικών περιστατικών δεν υπήρχε σύμβαση αναθέσεως μεταξύ του Κέντρου και του Grifoni και το Κέντρο δεν είχε «αναθέσει» τη στέγη-δώμα στον Grifoni προκειμένου να οργανώσει ο τελευταίος τη μελλοντική εργασία του· το πρόβλημα δεν τίθεται ούτε από ουσιαστικής πλευράς, καθόσον το Κέντρο είχε στην πράξη τον αποκλειστικό

« έλεγχο » της στέγης-δώματος, ώστε να αποκλείει την πρόσβαση σε κάθε ξένο μη συνοδευόμενο από τον υπάλληλο του Κέντρου που ήταν επιφορτισμένος με τη φύλαξη του κλειδιού της θύρας προσβάσεως.

29. Είναι περιττό να επισημανθεί ότι οι προαναφερθέντες κανόνες, και ιδίως οι νομικές διατάξεις περί αστικής ευθύνης, αντιστοιχούν σε ισάριθμες γενικές αρχές κοινές στις έννομες τάξεις των κρατών μελών και ότι οι ειδικοί κανόνες προλήψεως των εργατικών ατυχημάτων αντιστοιχούν ακριβώς στους προαναφερθέντες κανόνες της ΔΟΕ.

30. Επειδή είναι βέβαιη η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της αμέλειας του Κέντρου και του ατυχήματος, καθώς και η ύπαρξη πραγματικής και σοβαρής ζημίας, χωρίς να απαιτείται περαιτέρω ανάλυση, θεωρώ ότι η ΕΚΑΕ υπέχει εξωσυμβατική ευθύνη κατά την έννοια και τις συνέπειες του άρθρου 188 της Συνθήκης.

31. Ως προς το ύψος της ζημίας, από την έκθεση που συνετάγη κατόπιν ιατρικού ελέγχου που πραγματοποιήθηκε από εμπειρογνώμονα επί του Grifoni, για να εκτιμηθούν οι συνέπειες του ατυχήματος της 24ης Οκτωβρίου 1985 (νοσηλεία με επιφύλαξη για την πρόγνωση, διάγνωση κρανιακού τραυματισμού με μετωπιαίο αριστερό κάταγμα που συνεχίζεται μέχρι τη βάση, κάταγμα ενός τριτεμορίου της δεξιάς κνήμης, συντριπτικό επιπιπλεγμένο κάταγμα της αριστεράς επιγονατίδος, περιφερικό κάταγμα της επιφύσεως της αριστεράς κερκίδας: βλ. παράρτημα 6 της αγωγής) προκύπτει ότι οι συνέπειες του ατυχήματος είναι οι εξής:

— ολική ανικανότητα προς εργασία για *9 μήνες*·

— ικανότητα προς εργασία μειωμένη στο *70 %* της κανονικής.

32. Ο Grifoni επιφυλάχθηκε να υπολογίσει κατά τη διάρκεια της διαδικασίας το ύψος της ζημίας που υπέστη. Η εναγομένη, που αρνήθηκε την ευθύνη της ως προς το ατύχημα, έλαβε ωστόσο θέση, επικουρικά, επί των πορισμάτων της ιατρικής εκθέσεως που προαναφέρθηκε. Αμφισβήτησε ειδικότερα « το μέγεθος των βλαβών που επικαλέστηκε ο Grifoni και ... το ποιες από τις βλάβες αυτές πρέπει να θεωρηθούν επακόλουθα της πτώσεως και ποιες πρέπει, αντίθετα, να αποδοθούν σε προγενέστερες παθολογικές καταστάσεις του ενάγοντος », και επιφυλάχθηκε « να προβεί σε δική της έρευνα και να συλλέξει τις απαιτούμενες πληροφορίες σε εύθετο χρόνο, εφόσον θεμελιωθεί η δική της ευθύνη ».

Επειδή προτείνω στο Δικαστήριο να αναγνωρίσει την ύπαρξη εξωσυμβατικής ευθύνης της Επιτροπής για το ατύχημα που υπέστη ο Grifoni και επειδή, κατά τη γνώμη μου, το Δικαστήριο δεν είναι σε θέση, βάσει της παρούσας δικογραφίας, να καθορίσει το ύψος της αποζημιώσεως, προτείνω στο Δικαστήριο να καλέσει τα μέρη να προβούν σε σχετική συμφωνία, εξυπακουομένου ότι εάν δεν υπάρξει συμφωνία μεταξύ των μερών εντός προθεσμίας έξι μηνών, θα πρέπει να ζητηθεί εκ νέου από το Δικαστήριο να επιληφθεί της διαφοράς.

33. Συμπεραίνοντας, προτείνω στο Δικαστήριο:

— να αναγνωρίσει ότι γεννάται ευθύνη της Επιτροπής ΕΚΑΕ για το ατύχημα της 20ης Οκτωβρίου 1985 του οποίου θύμα υπήρξε ο Grifoni·

— να καλέσει τους διαδίκους να συμφωνήσουν — εντός προθεσμίας έξι μηνών από της ημερομηνίας δημοσιεύσεως της αποφάσεως — επί του ύψους της οφειλομένης αποζημιώσεως, εξυπακουομένου ότι ελλείψει τέτοιας συμφωνίας το ύψος της αποζημιώσεως, μετά των τόκων, θα καθοριστεί από το Δικαστήριο·

— να καταδικάσει την Επιτροπή στα δικαστικά έξοδα.